

TÜRK KÜLTÜRÜ

Yayın Ta.: Kasım/1962

Yayınlayan:

TÜRK KÜLTÜRÜNÜ

ARAŞTIRMA

ENSTİTÜSÜ

Kuruluş Ta.: Ekim 1961

İmtiyaz Sahibi

Prof. Dr. Şükrü ELÇİN

Yazı İşleri Müdürü

Prof. Dr. Ahmet B.

ERCİLASUN

Fiyatı: 8.000—TL.

Yıllık Abonesi

(1993 yılı için)

—İndirimsiz 96.000— TL.

—İndirimli 76.000—TL.

Yurtdışı:

— \$ 25.—

— DM. 40.—

Abone bedeli. 171.379

numaralı posta çeki

hesabına yatırılabilir,

Ödemeli gönderilmez.

Dergiye gönderilen yazılar

basılsın, basılmasın iade

edilmez. Dergideki yazılar

kaynak gösterilerek alınabi-

lir. Makalelerdeki fikirler

imza sahiplerine aittir.

İdare ve yazışma adresi:

BAHÇELİEVLER

SONDURAK,

17. SOKAK, NU. 38

06490 ANKARA

Tel: 213 31 00

Faks: 213 41 35

Dizilip Basıldığı yer:

Ankara Üniversitesi Basımevi

Beşevler/ Ankara

Tel: 213 66 55

İÇİNDEKİLER

Türk Dünyasında Kültür İlişkilerinde
Dil

Prof. Dr. Ahmet B. Ercilasun .. 513

Orkun Abidelerinin Okunuşunun 100. Yılı
Münasebetiyle

Yar. Doç. Dr. S. Gömeç 518

Türkistanda Hoca Ahmet Yesevi Külliyesi
(Rus Kaynaklarına Göre)

Prof. Dr. Vilayet Muhtaroglu .. 520

Suçlu Kim?

Dr. H. Fikret Alasya 530

Pomak Türkleri

Doç. Dr. Hüseyin Memişoğlu ... 541

Bazı Belgelerin Işığında Osmanlı Devle-
tinin Basra-Akabe Hattını Muhafaza Yo-
lunda Aldığı Bazı Tedbirler

Doç. Dr. Selçuk Günay 549

Seyirlik Köy Oyunlarının Kaynaklarına
Doğru

Dr. Mehmet Önder 561

Kızıl Gülüm Destanı

Nerin Köse 569

BİBLİYOGRAFYA:

Süleyman Kazmaz'ın Yeni Eserleri

Dr. Şükrü Elçin 575

**Sayın Okuyucularımızın Enstitümüze
gönderdikleri istek yazılarında adresleri
ile birlikte posta kod numaralarını da
bildirmeleri rica olunur.**

KIZIL GÜLÜM DESTANI

Nerin KÖSE

Ortak bir geçmişe sahip olan ve hangi sebeple olursa olsun, dünyanın çeşitli bölgelerine dağılmış toplulukların ekonomik, sosyal, siyasî v.b. hayatlarında eski kültürlerinden izler taşınmaları, tabiidir. Şüphesiz bu durum tarihin en eski çağlarından beri çok geniş bir coğrafi saha içinde yaşamış, savaşmış, daha sonra çeşitli sebeplerle dünyanın çeşitli bölgelerine göç edip, dağılmış olan Türk milleti için de, geçerlidir. Bugün bir kültür ürününün, Anadolu dışındaki Türk topluluklarında da rastlamasının sebebi, budur. Özellikle dünyadaki son gelişmeler sebebiyle Anadolu ile diğer Türk boyları arasındaki ilişkilerin artması, yok denecek kadar az olan veya Türkiye’de hiç bilinmeyen birçok destanın –bir bakıma– keşfi olmaktadır.

Türk Destanları yayılma bakımından değerlendirildiğinde şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır:

1. Bütün Türk dünyasında bilinen (yaygın olan) destanlar: Köroğlu, Oğuznâme, Seyfülmlük gibi.
2. Bazı boylarda yayılmış olan destanlar: Alpamış, Yusuf Ahmet Han gibi.
3. Sadece bir boyda teşekkül etmiş ve diğerlerine yayılamamış destanlar: Tuva destanları, Altay destanlarından bazıları, Anadolu’da teşekkül eden bazı hikâyeler gibi.

Aslında “destan” ve “halk hikâyeleri” terimleri, kavram olarak bazı karışıklıklar yaratmaktadır: Nitekim Anadolu sahasında “halk hikâyesi” diye bilinen bazı anlatılar, diğer Türk boylarında “destan” veya “dâstân” olarak isimlendirilmektedir. İşte divan edebiyatımızda “Gül”, “Bül-bül”, “Gül’ü Nevruz” v.b. isimlerde işlenen konu halk edebiyatımızda “Nevruz Şah” adıyla hikâye olarak bilinen ve bir örneğine Doğu Türkis-

tan Halkları'nda yaşadığını tesbit ettiğimiz "Kızıl Gülüm", hemen bütün Türk boylarında rastladığımız yeni bir versiyondur.

Söz konusu Uygurca metin, 1982 yılında "Uygur Halk Destanları"(1) adıyla neşredilen kitabın 5. hikâyesi olup, sözü edilen eserin 120-142 sayfaları arasında bulunmaktadır. Eserin önsözünde de belirtildiği gibi Kızıl Gülüm ve diğer üç hikâyeye Abdülkerim Rahman tarafından kaynağı Oğuzlara dayanan halk hikâyelerinin unutulmaması maksadıyla (1, s: 1-7) bugünkü Doğu Türkistan'ın güneyindeki Lu'nur rahiyesinde oturan Uzun Mehmet, İbrahim Tilek, Sattan Kâm, Yunus Koşak (şair) ve Büvihan adlı dördü erkek, beş kişiden derlenmiştir (1, s:5). Arap harfleriyle basılmış olan bu kitap, bugün kullanılan yeni Uygur dili ile kaleme alınmıştır. Metnin elime geçmesini sağlayan ve halen Üniversitemizde yüksek lisans yapan Alim Can Anayet'e teşekkür ederim.

Kızıl Gülüm Destanı, klâsik Türk halk hikâyelerimizin şekil özelliğini göstermekte olup, nazım ve nesir karışıktır. Nesir kısmının az olmasına karşılık nazımın ağırlık teşkil etmesi bize, hikâyenin destandan romana geçiş döneminin henüz başlarında olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Yalnız, hikâyenin bu geçiş dönemini yeni mi geçirdiği, yoksa bu geçiş dönemindeki haliyle mi muhafaza edildiği hakkında -anlatının bize ulaşmasını sağlayan araştırmacıdan da- bilgi edinemedik. Bu konunun, anlatının yaygın olduğu farklı kültür seviyelerindeki topluluklar üzerinde yapılacak geniş çaplı bir inceleme ile çözüleceği şüphesizdir.

Hikâyede bulunan 5 şiir, değişik mısra ve hece ölçülerine sahip olup, farklı sayıdaki bentlerden müteşekkildir. Nitekim:

Lu'nur Gölü'ndin attum,

Guna bir tulum bilen (1, s:123)

mısralarıyla başlayan ve hikâyeye kahramanın "sevgilisinin Eysa adındaki bir zalim tarafından çok uzaklara kaçırıldığını, kendisinin de o zalimin yanında çalıştığını" anlatan ilk şiir, 7 heceli ve 6'şar mısralı 21 bentten müteşekkildir (1, s: 123-129). Destandaki ikinci şiir -sonuncusu 4 olmak üzere- 6 mısralık ve 7 heceli 12 bentlerden meydana gelmiş olup "kahramanın sevgilisini mutlaka bulacağı, bu zamana kadar ona sadık kalacağı" anlatılmaktadır (1, s: 129-132). Yine kahramanın ağzından "sevgilinin güzelliğinin ve geçen mutlu günlere olan hasretle birlikte gelecekte de birlikte olma hayalleri'nin dile getirildiği üçüncü şiir ise, yine 7'şer heceli, ancak 5'er

mısralı 6 bent halindedir (1, s: 133-134). 4'er mısralık, 11'rer hecelik ve 27 bentlik dördüncü şiirde ise, "kahramanın bu aşk yüzünden çektiği ızdırabı ve sevgilisine olan özlemine, kaderden şikâyetini, çocuklarının olmasını ümit etmesini ve nihayet sevgilisini kaçırarak kişiye meydan okumasını" tesbit ediyoruz (1, s: 135-140). "Kahramanın sevgilisine kavuşmasından duyduğu mutluluğun" verildiği son şiir de, 7 heceli ve 4'er mısralı 11 bent halindedir (1, s: 140-142).

Kızıl Gülüm Destanı'nda -klâsik halk hikâyelerimizde olduğu gibi- nesirden nazma geçişi belirtmek için "nazım okudu" (1, s: 120, 123, 133, 134) veya "nazmını okudu" (1, s: 140) v.b. klişeler görülmektedir.

Kızıl Gülüm Destanı'nda vaka, derlemenin yapıldığı Lu'nun nahiyesinde başlar: Bülbül adlı çoban, geçim derdi yüzünden Eysa adlı zalime köle olarak satılmıştır. Bir müddet sonra Bülbül'ün sevgilisi Kızıl Gül, Lu-nur'a asker olmaya gelen bu zalim tarafından uzak diyarlara kaçırılır. Bunun üzerine Bülbül (çoban), önce Lu'nur çevresinde, daha sonra da Dun Kotan Tarım ve Çun Kuduk (Büyük Kuyu) boylarında arar. Uzun yıllar karabatırlarla mücadele eden Bülbül ile Eysa'nın işkencelerinden kaçan Kızıl Gül, nihayet kavuşurlar.

Bilindiği gibi "Gül-Bülbül münazarası", bir başka ifadeyle "gül-bülbül aşkı", İran ve özellikle divan edebiyatımızda pek çok işlenen bir konudur. Bu sebeple, Attar'ın, Fazlî'nin, Lütfî'nin, Rifâî'nin çeşitli adlar altında işledikleri "Gül-Bülbül aşkı"nın bir versiyonu olarak karşımıza çıkan Kızıl Gülüm Destanı'nın sözü edilen eserlerle olan münasebetini -kısaca- ortaya koymak yararlı olacaktır.

Kızıl Gülüm'deki Gül ile Bülbül'ün aşkı, Attar'ın "Hüsrevnâme"sinde Gül ile Hüsrev'in (2, s: 9) Hacuy-ı Kırmari'nin "Gül'ü Nevruz"unda Gül ile Nevruz'un (2, s: 10); Rifâî'nin "Bülbülnâme"si (2, s: 11) ile Fazlî'nin "Gül'ü Bülbül"ünde Gül ile Bülbül'ün (2, s: 17); Lütfî'nin "Gül'ü Nevruz"unda ise, Gül ile Nevruz'un sevdası (2, s: 17) olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kızıl Gülüm'de Bülbül, sevgilisi Gül'ü kaçırarak zalimlerin (karabatır) arkasından diyar diyar dolaşır (1, s: 129-140). Aynı olay Attar'ın "Hüsrevnâme"sinde Hüsrev'in (2, s: 9); kavuşamadığı sevgilisinin üzüntüsünden Hüsrev'in (2, s: 9) Rifâî'nin Bülbülnâme'sinde Bülbül'ün (2, s: 11); Lütfî'nin "Gül'ü Nevruz"unda ise Nevruz Şah'ın (3, s: 86 a - 87 b...) sevgilerine kavuşmak maksadıyla gurbete gitmeleri şeklinde görülmektedir.

Tanıttığımız hikâyede karabatırlar Gül'ü Bülbül'den kaçırarak, ayrılmalarına sebep olurlar (1, s: 123). Bu motif Rifâî'nin "Bülbülnâme"siyle Fazlî'nin "Gül'ü Bülbül"ünde Gül ile Bülbül'ün aşkını kıskanan, Bülbül'e zarar veren hâr (diken) olarak işlenmiştir (2, s: 13).

Şimdiye kadar belirtmiş olduğumuz benzerliklerin yanında farklılıklar da söz konusudur.

Herşeyden önce "Hüsrevnâme", "Gül ve Bülbül"ler (Attar ve Rifâî'nin) ve "Gül'ü Nevruz" mesnevî tarzında, baştan sona nazım olarak kaleme alınmışlardır. Oysa "Kızıl Gülüm Destanı" nazım-neşir karışık şekildedir. Bu da bize yazımızın konusu olan anlatının, mukayesesini yapmaya çalıştığımız mesnevilerden daha sonra teşekkül ettiğini göstermektedir.

Attar'ın "Gül'ü Hüsrev" (Hüsrevnâme) inde olaylar, Rum ve Huzistan'da (2, s: 9); Rifâî'nin "Bülbülnâme" sinde ve Fazlî'nin "Gül'ü Bülbül"ünde İrem Bağ'ında (2, s: 11); Lütfî'nin "Gül'ü Nevruz"unda Nevşad ve Fêrhar ülkelerinde (2, s: 20) geçer. Dikkat edilecek olursa sözü edilen yerler gerçekte var olmayan hayalî memleketlerdir. Oysa "Kızıl Gülüm" de Bülbül'ün sevgilisini ararken dolaştığı Çun Kuduk, Don Koton (1, s: 123-129), Lu'nun (1, s: 123), Laysu (1, s: 127) Doğu Türkistan.

Kızıl Gülüm'ün kahramanı Bülbül (çoban), sevgilisinin elinden alınmasına sebep olarak fakirliğini (parasızlığını) göstermekte; "eğer zengin olsaydı çobanlık yapmayacağını dolayısıyla Gül'ü kimseye kaptırmayacağını" (1, s: 125-129) söylemektedir. Oysa bu durum mukayese ederken başvurduğumuz eserlerin hiçbirinde Gül'ü-Bülbül'den ya da Nevruz Şah'tan ayrı olmasına sebep teşkil etmez. Ya Nevruz Şah'la Gül (2, s: 20), Hüsrev ile Gül (2, s: 9) gibi birbirlerine çok uzak ülkelerde doğmuşlardır; ya da dikenden sakınmadığı için terk-i diyar etmeye mecbur kalmıştır (2, s: 11-13).

Kızıl Gülüm'ün âşığı Bülbül hikâyesinin bir yerinde "kavuştukları zaman çocuklarının olmasını istediği"(1, s: 135-140)nden bahseder. Aynı konuyu işleyen mesnevilerin hiçbirinde bu durum söz konusu değildir. Doğum Nevruz Şah'ta olduğu gibi ya hikâyenin başındadır (3, s: 74 b), ya da "Gül'ü Bülbül" (Fazlî) de ve "Bülbülnâme" (Rifai) de olduğu gibi hiç söz edilmez.

Yine söz konusu mesnevilerde görülmeyen, yalnızca Kızıl Gülüm'de karşımıza çıkan "koyun çobanlığı yapan hikâye kahramanı" (Bülbül), oldukça ilginç bir tiptir.

İncelediğimiz hikâyedeki Maşencan adının derlemenin yapıldığı Lu'nur bölgesinde yaşamış eski bir idareciye ait olduğunu tesbit ettik. Anlatıklarına göre Maşencan son derece zalim, sözünden çıkılmasını istemeyen, istediğini yaptırmak için her kötülüğü yapabilecek tabiatta bir kaymakam imiş (1, s: 127).

Bunlara ilaveten Kızıl Gülüm'ü kaçıran askerlere verilen "karabatır" (kötü, zalim adam) lâkabı sadece tanıtmaya çalıştığımız hikâyede olup, mahallî bir sıfattır.

Gerek "sevgililerin parasızlık yüzünden ayrılmaları ve olayların gerçekten de mevcut ülkelerde geçmesi", gerekse kavuştuklarında çocuklarının olmasını isteği ile zalim "idareci Maşencan" ve "çoban kahraman" tipi anlatının toplumlardaki farklı zümrelerin teşekkül etmeye, dolayısıyla farklı düşüncelerin ortaya çıkmaya başladığı dönemde teşekkül ettiğini göstermektedir. Yaygın olduğu topluluğun iç çatışmalarını, problemlerini (kölelik v.b.) de ortaya koyan bu altı faktör aynı zamanda mahallî bir niteliğe sahip olup, halk hikâyelerinin realist motifleri de ihtiva ettiğini belirtmesi açısından önemlidir.

Gül bülbül aşkı, sadece doğu edebiyatında değil, batıda da vardır. Ancak hemen belirtmek gerekir ki, bu sembollerin ele alınışı, eserin ait olduğu toplulukların çeşitli (sosyal, siyasî, kültürel, ahlâkî v.b.) özelliklerini aksettirecek niteliktedir (2, s: 25-30).

İncelemeye çalıştığımız Kızıl Gülüm Destanı da, derlendiği çevreye yer, tip, ekonomik ve sosyal gerçekler itibariyle gösterdiği uygunluk sebebiyle Doğu ve Batı edebiyatlarında işlenen gül-bülbül münazarasının bir versiyonu olduğunu düşündürmektedir. Ayrıca söz konusu hikâyenin Doğu Türkistan'ın bir bölgesinden derlenmiş olması ile Doğu edebiyatındaki paralellere Batıdakilerden daha çok benzerlik göstermesi; Avrupalılar'ın "bu tür sembolleri işleyen eserlerin Doğu kaynaklı olduğu" (2, s: 28) yolundaki düşüncelerini doğrulamaktadır.

- (1) RAHMAN, Abdülkadir, "Uygur Kalık Destanları", Şincan Kalık Neşriyatı, 2. Neşr (resmî basım) 1982.
- (2) ÖZTEKİN, Nezahat, "Gül ü Bülbül, Fazlî Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 1987 (Basılmamış Doktora Tezi).
- (3) LÜTFİ, Mevlânâ "Hikâye-i Nevruz Şah" Supplement Ture, 998.